1930 tal i Rånäs

Ann-Charlotte Embro

© 2014
Ann-Charlotte Embro
Fasterna Hembygdsförening

Sättning och layout: RoslagsBild
Bildbearbetning: RoslagsBild
www.roslagsbild.se
Fotografier
© Respektive fotograf

Bruksgatan 1933. *Gunnar Laquist*

Hästar på Bruksgatan. *Gunnar Laquist*

Inledning

Varför intressera sig för 1930 talets Rånäs? För min del har utgångspunkterna varit följande: För det första att försöka få svar på vilka beslut och händelse som blev mer avgörande än andra för bygdens utveckling och dess människor under detta decennium. 1930 talet var ett händelserikt decennium såväl i Fasterna socken som i omvärlden. För det andra är 1900-talets historia i bygden under pågående dokumentation och därmed utgör 1930-talet en pusselbit i den beskrivningen. Den tredje utgångspunkten blev de tre fotoalbum från åren 1933 -1938 som skänkts till hembygdsföreningen och som kunde ge bildillustrationer åt beskrivningen av Rånäs under 1930-talet.

1927 kommer Rånäs Bruk på obestånd, något som kom att omvandla den gamla bruksorten. Gimo-Österby Bruk AB:s vidlyftiga och misslyckade spekulationer i skog och järnväg hade dragit med Rånäs, som var en del i bolaget. Svenska Handelsbanken stod nu som ägare och kapten Bertram Schmiterlöw verkställde realisationen. Brukets dominans var bruten och nu började en omvandlingens tid för bygden. Många arrendatorer och torpare löste in sina gårdar och torp men det fanns också de som inte hade råd eller önskan om att bli jordägare. Skogen såldes till Domänverket och Skogssällskapet. Stockholms stad köper slottet med omgivande park för att bedriva psykiatrisk verksamhet. Resten av egendomen förvärvades 1930 av bankdirektör Sven Huldt.

Den rekonstruktion som genomfördes på grund av obeståndet medförde stora förändringar för bygden såväl fastighetsmässigt som personligen för många människor.

Egen kommun med många engagerade invånare

Fasterna kommun hade vid 1930 års folkmängdsräkning 1.137 invånare fördelade på 367 hushåll. I Fasterna kommuns fullmäktigeprotokoll från 1930-talet ser man att vissa frågor givit mer heta diskussioner än andra under decenniet t.ex. köpet av kommunskog , ett nytt ålderdomshem och nedläggningen av Visnarne skola.

En händelse som torde satt sina spår var förlusten av mer än halva kommunalkassan. År 1929 gick Allmänna sparbanken i konkurs – den bank där Fasterna kommun hade sitt rörelsekapital på dryga tolvtusen kronor (12. 000 kr). Utdelningen i konkursen blev 1.939 kronor och statens bidrag 3.396 kronor och man kunde konstatera att bankkonkursen mer än halverat kommunkassan.

Många människor i bygden var engagerade i socknens skötsel. Tittar man på fullmäktiges möte den 22 december 1932 är det 13 nämnder som skall besättas med 79 namn (ordinarie samt suppleanter). Samma namn dyker upp i flera nämnder och man kan säga att fyra personer är mer aktiva än andra i kommunalpolitiken. Det är skogvaktare Artur Johansson i Brevik, sågverksarbetare B. Westberg i Nykvarn, nämndeman Carl Eriksson i Alby och lantbrukare Hjalmar Åhman i Storbol.

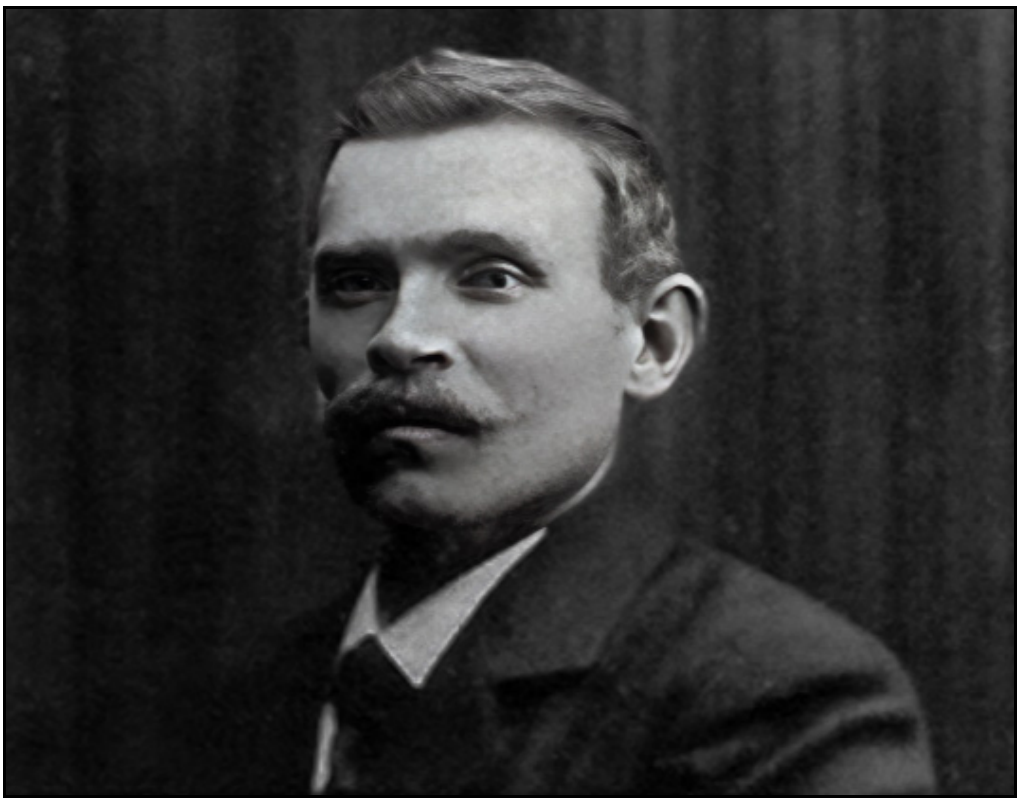

Carl Eriksson (1865-1946). Lantbrukare på Norrgården i Alby. Nämdeman och kommunalpolitiker.

Man kunde vara vald som ledamot eller suppleant i någon eller några av följande nämnder eller styrelser:
-taxeringsnämnden 8 + 8
-kommunalnämnden 7 + 7
-folkskolestyrelsen 7 + 7
-arbetslöshetskommittén 8 + 8
-pensionsnämnden 3 + 3
-barnavårdsnämnden 2 + 2 (varav 2 kvinnor)
-nykterhetsnämnden 4 + 3
-djurskyddsnämnden 3
-brandfogde 1 + 1
-biblioteksstyrelse 4 (varav 1 kvinna)
-fornminnesvårdare 1
-kommunalombud för Fasterna vid sammanträde med tingshusbyggnadsskyldiga i Mellersta Roslagens domsaga 1 + 1
-revisorer 3 + 3

Bland de 79 namnen finns tre kvinnor. I barnavårdsnämnden finns två av dem. Barnmorskan Julia Sporron, Rånäs Bruk var tillsammans med doktor Georg Fogelgren ordinarie ledamot och suppleanter fröken Gertrud Widlund, Prästgården och mjölnare E. Eklöf i Nykvarn. Den tredje kvinnan i kommunalpolitiken var folkskollärarinnan Anna Sedwall som undervisade i Rånäs skola mellan åren 1928 – 1962 och som var ledamot av biblioteksstyrelsen för folk-och skolbiblioteken. De övriga ledamöterna var kontraktsprosten Ragnar Plengiér (ordförande), organist Gunnnar Norlin, fjärdingsman Allan Jansson i Alby och jordbruksarbetare Einar Andersson Rånäs Bruk. Anna Sedwall var också ledamot i folkskolestyrelsen. Utöver dessa nämnder skedde också val till kommunfullmäktige med 21 ledamöter och suppleanter.

Hjalmar Åman. Lantbrukare i Storbol, engagerad i nykterhetslogen Fast, kommunalpolitiker och senare riksdagsman.

Julia Sporron. Barnmorska och gift med målarmäster Reinhold Sporron.

Anna Sedwall. Lärare på Rånäs skola 1926-1964.

Arbetslösheten - sågverksarbetarna slår larm

Som en tung bakgrund till hela 30-talet vilar arbetslösheten och de svåra tiderna inte bara i Fasterna socken utan i landet och världen i stort.
1930-talet är ett decennium förknippat med depression, arbetslöshet och krigsuppladdning i omvärlden. Beredskapsarbeten kom igång i hela landet. Rånäs var på intet sätt förskonat från de bistra tiderna.
I Fasterna socken var det sågverksarbetarna som först slog larm om sin svåra situation. Ett tjugotal arbetare vid Rånäs sågverk hade i augusti 1931 skrivit till kommunalnämnden i Fasterna kommun om sin arbetslöshet och rädsla inför den stundande vintern. Skrivelsen som behandlades på kommunalfullmäktiges möte den 30 augusti 1931 resulterade i tillsättandet av en arbetslöshetskommitté (AK) inom kommunen. Den skulle bestå av fem ledamöter med var sin suppleant. Handelsföreståndare V. Pettersson i Brukshandeln förordades till AK:s förste ordförande men då han *”förklarade sig icke villig att mottaga uppdraget”* valdes skogsmästare E. Lagerholm i Granby. Som suppleant valdes maskinist Frans Molin i Nykvarn.

Fasterna kommuns arbetslöshetskommitté sökte hela tiden nya arbetstillfällen. Den 10 april 1933 inkom till exempel en begäran till kyrkorådet i Fasterna församling om att tidigarelägga planerade dräneringsarbeten vid kyrkogården i Rånäs. Detta arbete utfördes tillsammans med upprustning av kyrkogårdarna, skogs-och betesröjning, brunnar grävdes, staket sattes upp m.m.

Den 30 augusti 1931.

själv sjuklig drabbats av långvarig sjukdom i familjen. Ansökan beviljades.

§ 4.

Fjärdingsmannen Ivar Janssons begäran om ett anslag av Trettiofem (=35.) kronor till bevistande av en kongress och föreläsningskurs för fjärdingsmän avslogs med 14 röster.

§ 5.

Sedan ett tjogtal arbetare vid Rånäs sågverk, de flesta familjeförsörjare, till kommunalnämnden inlämnat en skrivelse om sin arbetslöshet långa tider hittills och sina för stundande vintern än mer avskräckande utsikter, beslöts att tillsätta en arbetslöshetskommitte inom kommunen. Den skulle bestå av fem ledamöter med var sin suppleant, och valdes därtill:

Förvaltare Z. Nettelbladt, Rånäs Bruk,
suppl.: Hemmansägare Hj. Åhman, Bohlet;
Maskinist Fr. Molin, Nykvarn,
suppl.: Sågverksarbetare E. Olsson, Nykvarn;
Nämndeman C. Eriksson, Ahlby,
suppl.: Hemmansägare Hj. Karlsson, Råby;
Handelsföreståndare V. Settersson, Brukshandeln,

Protokoll 30/8 1931. Beslut om tillsättande av en arbetslöshetskommité.

Exempel på andra beredskapsarbeten under 30-talet är:

- Iordningställande av ny idrottsplan ” med anlitande av eljest arbetslösa sockenbor ” (1931)

- vägarbete vid ombyggnad av vägen Rimbo – Uppsala ” på den inom Fasterna belägna sträckan mätande 1540 m”(1932)

- skogsväg och dikning mellan Forsa och Karlberg (1933)

- vägbygge för Skogssällskapets räkning mellan Österängby och Fixbyle. Kommunalfullmäktige tillstyrkte ”med högst 750 kr och med villkor att AK finge tilldela all arbetskraft och att Skogssällskapet kostnadsfritt ledde arbetet i fråga” (1933)

- Den 5 augusti 1934 beslutade kommunalfullmäktige ”att ingå med enträgen begäran till vägstämman i Sjuhundra härads väghållningsdistrikt att snarast gå i författning om anläggande av allmän landsväg från Fasterna kyrka mot Uppsalavägen”

Ur protokoll från kommunalfullmäktiges sammanträde den 22 maj 1932 kan man läsa följande under § 4 ”*Sedan det blivit kommunen bekant, att Stockholms stad ämnar sända ut arbetslösa för arbeten i parken kring Rånäs Sjukhus, beslöts att till stadens myndigheter framställa en vördsam vädjan om icke dessa arbeten kunde få utföras av socknens egna arbetslösa.”*
Denna vädjan skulle ställas till borgarrådet Viktor Karlsson och framföras av en deputation bestående av kommunalfullmäktiges ordförande Gunnar Norlin samt AK:s ordförande Erik Lagerholm och vice ordförande Frans Molin. Hur det gick med detta vet vi inte men kan konstatera att man på ett aktivt sätt sökte skapa olika arbetstillfällen för arbetslösa sockenbor. I fullmäktigeprotokoll framgår också att diskussioner förekom om ersättningsnivåer och om resor till och från arbete skulle inkluderas i ersättningen eller ej.

Att diskussionerna kunde gå höga framgår av protokoll från april 1933 då flera ledamöter i AK ansåg att utgifter som resor till och från arbetet ” böra av arbetarna själva bestridas”.
”Vid propositionen blev emellertid ovan nämnda anslag beslutat att utgå av tillgängliga medel och utan den beskärning, varom ovan nämnts”. Omröstningen innebar att en suppleant i AK ville bli befriad från sitt uppdrag vilket omedelbart beviljades.
Ett stort beredskapsarbete drogs i gång i Rånäs hösten 1933. Det var Riksantikvarieämbetet som igångsatte en omfattande utgrävning och konservering av Mörby slottsruin.

I spåren av Rånäs Bruks obestånd – kort bakgrund

När Oscar Axel Reuterskiöld dör 1888 säljer arvingarna år 1891 Rånäs till släktingen Karl Leonard Reuterskiöld, (farbror till Oscar), ägare till Gimo och som 1894 bildade Gimo Bruks AB där alltså Rånäs ingår.

År 1899 anställdes Hugo Brundin som förvaltare vid Rånäs. Han var driftig och fanns snart i Gimobolagets ledning. Redan 1907 utsågs han till vd för Gimo Bruks AB och den Reuterskiöldska familjen överlämnade ledningen av familjebolaget i hans händer.
Bolaget hade redan då flyttat över sin tyngdpunkt till skog och trävaror. Man ansåg inom bolaget att kombinationen järnbruk – trävaror var den framtida satsningen.

År 1913 bestod bolagets egendom av 4. 000 tunnland åker och 21.000 tunnland skog. Uppköpen pågick med Svenska Handelsbanken som kreditgivare. När Rungarn och Österbybruk införlivats i egendomen hade Gimo – Österby Bruks AB ett 150.000 tunnland stort skogsinnnehav.
Investeringarna fortsatte med köp av Leufsta Bruk och Carlholms bruk 1917, anläggande smalspåriga järnvägar och en ny såg vid Gimo.

Nu går färden snabbare och snabbare. Prisstegringar på förnödenheter, dyrare arbetskraft, trög försäljning och krympande vinst gör att bolaget år 1920 visade ett minus på 5 miljoner kronor och prisfallen fortsätter.

Nu sätter Handelsbanken ner foten och Hugo Brundins parhäst bankdirektören Carl Frisk får 1922 lämna bankens ledning. Banken försöker räta upp situationen och även Hugo Brundin försvinner men trots alla åtgärder erhålls inte förväntade resultat.

Lösningen blev ett tio års arrendekontrakt med Fagersta Bruks AB då samtliga Gimo – Österby Bruks anläggningar och mark skulle ingå. Arrendet påbörjades 1926 och kom att utmynna i att Österbybruk senare införlivades med Fagersta koncernen och att Korsnäs övertog skogskomplexet.
Vad gäller Rånäs del i detta vet vi att familjen Reuterskiöld förlorade större delen av sin förmögenhet och att Handelsbanken genomförde en realisation på orten.

Skogen–
Fasterna kommun köper skog vilket skapar osämja i bygden

I samband med skogsförsäljningarna i spåren av realisationen bestämmer sig Fasterna kommun för att köpa skog.

Skogssällskapet förvärvade den 1 december 1931 fastigheter omfattande 627 ha och köpeskillingen var 60.000 kr + lagfartskostnader.
Redan den 4 januari 1932 beslutade kommunfullmäktige i Fasterna:

- att kommunen skulle ansluta sig som ständig medlem till Skogssällskapet mot erläggande av 100 kr

- att kommunen skulle övertaga det mellan Skogssällskapet och bankdirektör Sven Huldt upprättade kontrakt rörande köp av ovan nämnda fastighet

- att fastigheten skulle förvaltas som skogsallmänning i samarbete med Skogssällskapet

Fullmäktigebeslutet överklagades redan efter två månader. I besvärsskrivelserna från den 29 januari 1932 framkom rädslan för förhöjd kommunalskatt samt *”att skogens avkastning, med priser man nu kan räkna med, under avsevärd tid framåt icke kan täcka omkostnaderna och räntor å för köpets fullföljande nödvändigt lån jämte dess amortering”*. Länsstyrelsen lämnade besvären utan avseende den 12 mars och den 16 april fullföljdes besvären hos Konungen. Köpet fastställdes den 7 juli 1932 i ett utslag från Regeringsrätten och kan därför anses vara datumet för Fasterna kommunskogs tillblivelse.

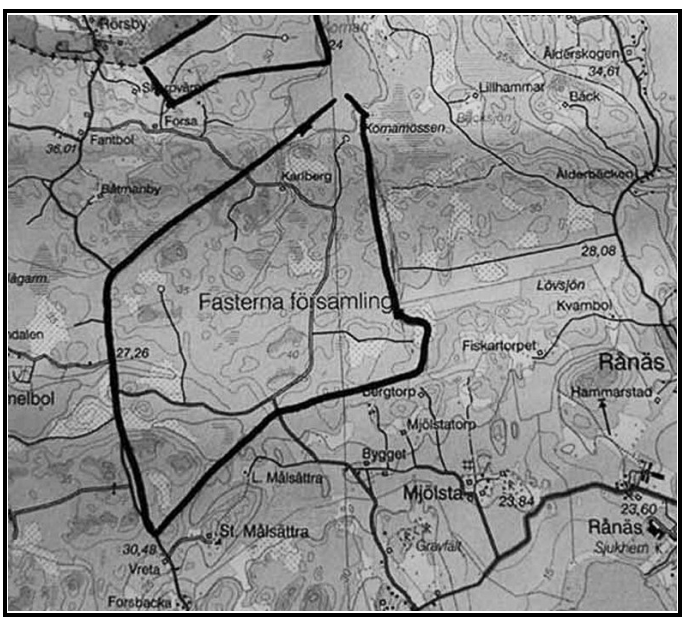

Kommunskogens ungefärliga omfattning ca. 600 ha.

Detta berättas av Henry Styf i en sammanställning om Fasterna kommunskog: *”Arbetskraften i skogen var bönder, torpare med flera från orten som hänvisades till skogsarbete för att få full sysselsättning. Virkestransporterna i skogen utfördes av hästkörare. Nästan all körning gjordes på snöföre under vintern. Timret kördes i allmänhet från stubben till sågverket. För att hinna få fram virket var ett stort antal hästar igång, vilka drogs samman främst från den omgivande bygden- men det förekom även körare ända ifrån Småland. Omsättningen av arbetskraft blev stor, då många gick till skogen, endast när annat arbete ej fanns”.*

Skogvaktare Arthur Johansson ansvarade för all verksamhet på kommunskogen från 1932 och fram till 1966. Han har berättat om arbetet och ansvaret och framförallt om bekymret för ekonomin som han tyckte var extra betungande på grund av osämjan i samband med köpet, något som kom att påverka arbetsförhållandena under flera årtionden. Kontorsarbetet utfördes på kvällar och söndagar för att hinnas med.

Han har berättat att han särskilt minns en vinterdag när han gick basvägen från Rånäs såg till Forsalund och kunde räkna till ett hundra hästar med skakelklockor, som kom med timmerforor på väg till sågen.

Johanssons allé. *Ylwa Jedenby*

Sågen - ojämn arbetstillgång och hög facklig aktivitet

Som nämnts ovan kördes timret direkt till sågen. Sågens placering i Nykvarn är historiskt förknippat med de två kvarnarna vid Nykvarn, en mjölkvarn och en sågkvarn. Ända sedan1638 har här funnits kvarnar men betydelsen av verksamheten har varierat över århundrandena.

Efter obeståndet 1927 såg sågens öde ut på följande sätt under 1930- talet:

- Kapten Schmiterlöw sågade i tre år och då hette sågförvaltaren Bergström

- Bankdirektör Sven Huldt övertog Rånäs och sålde skogen till Domänstyrelsen och Skogssällskapet

- Grosshandlare Svanberg hyrde sågen av S. Huldt åren 1930 – 1932. Sågförvaltaren hette Dahlkvist

- Därefter hyr grosshandlare Karl Hedin sågen i tre år och hans sågförvaltare hette Nauclér. Ägare till sågen är då Skogssällskapet

- 1939 köptes sågen av Gavel-Långsjöns sjösänkningsföretag som ägde sågen i några år varefter Skogsägarföreningen köper sågplanen 1943

Att arbetet på sågen var ett oregelbundet arbete framgår av lästa kommunalfullmäktigeprotokoll. Sågverksarbetet varvades med tillfälliga arbeten via arbetslöshets kommittén. Protokoll från 1 november 1936 och 19 december 1937 vittnar om facklig aktivitet för att höja timlönen, först från 50 öre till 60 öre och vid det senare tillfället från 60 till 80 öre. För arbetarna på Fixbylevägen hade genom Sågverksindustriarbetarförbundets avdelning vid Rånäs inkommit en begäran om timlönens höjande från 50 till 60 öre, motiverat av prisstegring å livsmedel och höjning av skogs-och lantarbetarnas löner. Kommunalnämnden som berett ärendet hade avstyrkt begäran och efter diskussion blev det också kommunalfullmäktiges beslut.
Framställan från december 1937 gällde justeringsarbeten som utförts under hösten även det på Fixbylevägen och där man yrkade på en höjning från 60 till 80 öre. Kommunalnämnden hade föreslagit 70 öre vilket också blev fullmäktiges beslut.

Jordbruksegendomen – ny förvaltare på jordbruksegendomen

Från 1930-talet finns tre fotoalbum innehållande personliga foton men också foton som dokumenterar lantbruket. Fotograf och textförfattare är Gunnar Laqvist förvaltare på Rånäs gård mellan åren 1933 – 38.
Gunnar Laqvist var förvaltare på den jordbruksegendom som blivit till efter Gimo-Österby Bruk AB:s obestånd 1927. Såväl jordbruket som skogen och dess kringverksamheter stod för en stor del av sysselsättningen på orten under detta decennium.

År 1933 bestod godset – efter avstyckningar och försäljning – av 1.138 ha i total areal. Under eget bruk låg 297 ha åker och resten skog och hagmark samt 65 ha åker fördelat på 6 arrendegårdar.

Fram till 1933 hade godset skötts av förvaltare Z. Nettelbladt men efterträddes den 5 oktober 1933 av Gunnar Laqvist som var förvaltare till den 18 mars 1938, då lantbruket utarrenderades till Nils Qvarfordt. Lantbruket var arbetskrävande med stora odlingsarealer och många djur. Det fanns 34 stycken ardennerhästar, varav 1 hingst och 16 unghästar och 210 nötkreatur. Gården hade eget elverk och tullkvarn med en vals och två par stenar.
Förvaltare Laqvist bodde först i förvaltarbostaden vid torget men då den såldes till Stockholms stad för att tjänstgöra som läkarbostad flyttade förvaltaren till rättarbostaden vid gården. Det blev en tredje flytt för Gunnar Laqvist och hans fru då den kommande arrendatorn skulle flytta in i rättarbostaden. Laqvist hade för familjen Huldts räkning iordningsställt den så kallade Jägarvillan (senare kallad Disponentvillan) och flyttade själv in där och bodde något år innan flytten från Rånäs. Gunnar Laquist gifte sig 1937 med Cecilia Ingeborg Svensson. Hon var näst yngst av sju barn till stabbläggaren vid Rånäs såg, Johan Fredrik Svensson och hans hustru Edit Julia född Wahlgren.

I Laquists fotoalbum med bifogad text finns inget som antyder arbetslöshet och svåra tider. Lantarbetarna vid Rånäs hade under strejkåret 1925 fått gå tillbaka till arbetet utan löneförbättring och fem familjer sades upp och flyttade från socknen. År 1930 blev Upplands lantarbetare ett distrikt av Svenska Lantarbetarförbundet och 1935 var lantarbetarnas sommarting förlagt till Rånäs. Närmare 3000 deltagare fanns då vid Rånäs festplats vilket måste ha känts extra stort för de 22 medlemmarna från Rånäs.

Gunnar Laquist. *Gunnar Laquist*

Ston med föl vid sjölandet nedanför nuvarande Bilfjäderfabriken. *Gunnar Laquist*

Kor på väg till bete nedanför nuvarande Bilfjäderfabriken. *Gunnar Laquist*

Rättarbostaden. *Gunnar Laquist*

Disponentvillan. *Gunnar Laquist*

Fru Cecilia Laquist född Svensson. Dotter till stabbläggare Johan Svensson vid Rånäs såg. *Gunnar Laquist*

Två stora arbetsgivare etablerar sig i Rånäs under decenniet

Zinkvittfabriken

Från det krigshärjade Europa flydde 1936 en österrikisk ingenjör till Sverige. Med sig hade han ett patent för framställning av zinkvitt. Han kom i kontakt med Sven Huldts bror bergsingenjören Kristoffer Huldt och hans son Erik Huldt. Bröderna Huldt såg förutsättningar i Rånäs för att starta en tillverkning av zinkvitt. Man hade förutom ett patent man trodde på, en stor lokal i det gamla spannstallet, arbetskraft liksom en smalspårig järnväg med förbindelse till marknaden i Stockholm. 1939 bildades aktiebolaget Rånäs Bruks AB och Sveriges enda tillverkning av zinkvitt kom igång 1940. Arbetsplatsen kom att finnas på orten fram till 1991.

Bankdirektör Sven Huldt. *Gunnar Laquist*

Gamla Spannstallet. *Arvid Björklund*

Zinkvittfabriken. *Tommy A. Pettersson/RoslagsBild.se*

Rånäs sjukhus

Den 30 mars 1931 köpte Stockholms stad Rånäs slott med omgivande park samt gamla kontorshuset vid torget. Rånäs slott omvandlades till ett mentalsjukhus för kvinnor. Såväl personal som patienter flyttade från Hornsgatan 82 i Stockholm till den lantliga miljön i Rånäs. Något eller några år senare förvärvades även förvaltarbostaden vid torget som kom att bli läkarbostad.
1932 är det första verksamhetsåret för Rånäs sjukhus. Verksamhetsberättelsen för det första året är avgiven av Doktor Georg Fogelgren, som kom att vara såväl sjukhusets som ortens läkare i över två decennier. Vid starten fanns 31 anställda. Befattningarna var 1 läkare, 1 direktör, 1 syssloman, 1predikant, 1 föreståndarinna, 1 översköterska, 1 första sköterska, 13 sköterskor, 4 sköterskeelever, 1 första kokerska, 1 kokerska, 4 köksbiträden och 1 värmeledningsskötare. Man hade 104 patienter och den mest förekommande diagnosen(84 fall) var schizofreni.
Två patienter hade avlidit under året och ingen hade återställts eller förbättrats.

Årsberättelsen för 1934 är avgiven av med. lic G. Fogelgren, sjukhusets styresman och läkare. Antalet befattningshavare enligt utgiftsstaten var 32 stycken fördelade enligt följande: 1 läkare, 2 syssloman och kontorspersonal gemensam med Norrtulls sjukhus, 1 uppsyningspersonal, 20 sjukvårdspersonal samt 8 ekonomipersonal. En patient hade tillkommit under året så patientantalet var 105 stycken.
I verksamhetsberättelsen beskrivs besvärande matos som åtgärdats samt om förbättrad ventilation i tvätten. Patienternas sysselsättning beskrivs. Det är handarbete, tillverkning av basttofflor, städning och handräckning. Flitpengen som utdelats hade varit 5 – 25 öre / dag. Då det gäller förströelse anger dr. Fogelgren bland annat att ett stort antal patienter visat sig vara intresserad av radiounderhållning.

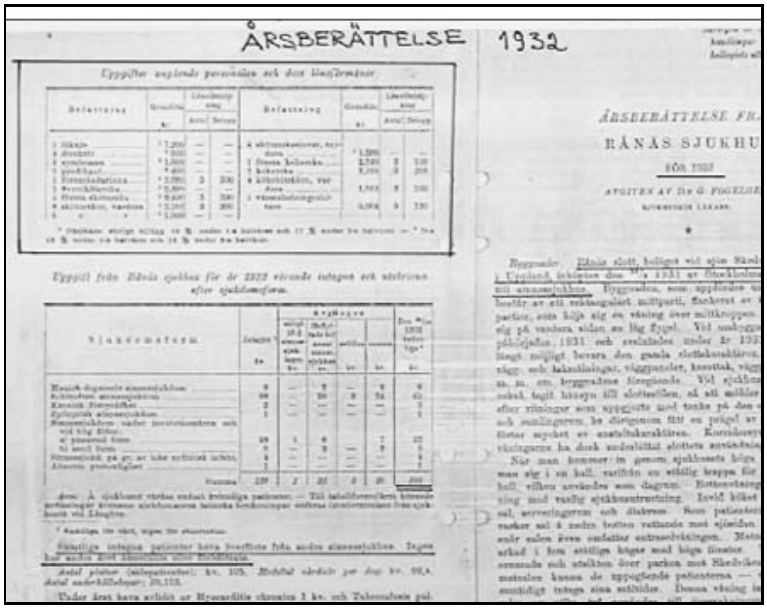
ÅRSBERÄTTELSE 1932

ÅRSBERÄTTELSE FR

RÅNÄS SJUKHU

FÖR 1932

AVGIVEN AV DR G. FOGELGR

Sjukhusets första verksamhetsberättelse från 1932.

Sjukhuspersonal midsommaren 1934.

Dr. Fogelgren med sköterskor och patienter i slottsparken.

Nybyggnationer i såväl kommunal som ideell regi

Nytt ålderdomshem byggs i Rånäs

Efter beredning av en tillsatt kommitté kunde man den 22 december 1928 på kommunalfullmäktiges möte komma till beslut om byggandet av ett nytt ålderdomshem i Rånäs. Det gamla ålderdomshemmet i Alby behövde en ordentlig upprustning. Kommittén hade noga förberett ärendet genom besök i grannsocknarnas ålderdomshem samt vänt sig till expertis. Arkitekten Gramén hade undersökt gamla ålderdomshemmet och därefter bestämt förordat nybyggnad. Även byggmästare Molin i Rimbo underkände ålderdomshemmet som *"i likhet med arkitekten funnit det gamla hemmet med en aldrig så omfattande reparation stå i efterhand".*
Tomten till en nybyggnad hade man tänkt sig intill Brukshandeln, en tomt stor nog för trädgårdsland och planteringar. Kapten B. Schmiterlöw hade lovat skänka marken. Kostnaden för ett nybygge skulle föga överstiga kostnaden för en ombyggnad av det gamla hemmet. När man skred till omröstning efter omkring 40 anföranden föll mer än en dubbel majoritet av rösterna på en nybyggnad (15 röster för, 2 emot och 2 icke röstande).
Decenniet inleddes alltså med byggandet av ett nytt ålderdomshem vilket invigdes den 21 december 1930 och togs i bruk dagen före julafton den 23 december 1930 varvid pensionärerna från ålderdomshemmet i Alby flyttade in. Föreståndarinnan Vendla Kristina Färnström följde med men avgick från sin tjänst den 15 september 1932. Hon bereddes då bostad i gamla ålderdomshemmet. Hennes efterträdare var sjuksystern Jenny Viktoria Andersson.
Detta ålderdomshem fungerade fram till 1961 då Hammargården togs i full bruk.

Ålderdomshemmet var i bruk 1930 till 1961 och låg i korsningen mot kapellet.

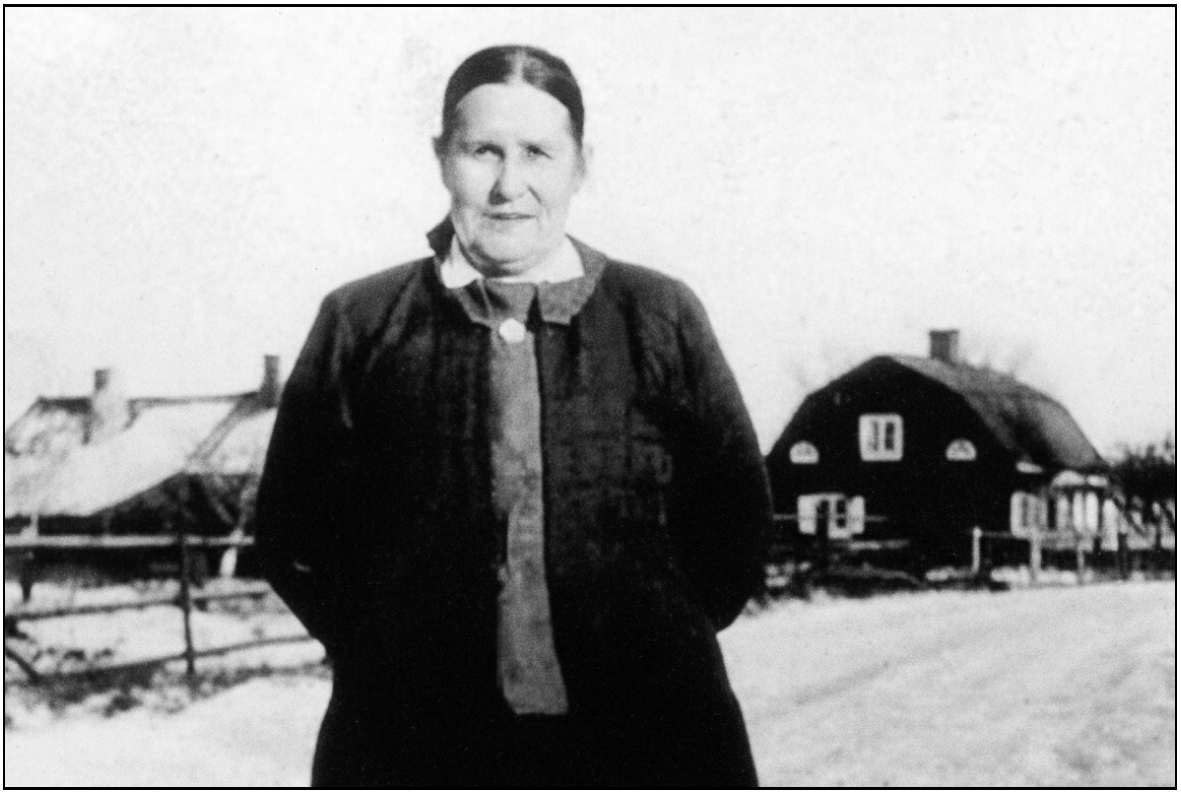

Föreståndarinnan Vendela Kristina Färnström. Avgick 1932.

Föreståndarinnan och sjuksystern Jenny Viktoria Andersson.

Lovisa Palmberg, en av de boende som flyttade från Alby till nya ålder- domshemmet. Hon var änka efter stallkarlen Jan Gustaf Palmberg från Rånäs.

Nykterhetstemplet - ännu ett nybygge

Ytterligare en nybyggnation sker i socknen i början på decenniet. Nykterhetslogen ”1961 Fast”, som bildades den 6 oktober 1909, hade i tjugo års tid haft sina möten i Kyrkskolan. Lokalfrågan hade stötts och blötts på otaliga möten men från oktober 1931 överlämnades lokalfrågan till ordförande Vilhelm Åhman och skattmästaren Hilding Mattsson. Det gamla ålderdomshemmet i Alby stod tomt och ett förslag var att hyra eller köpa huset. Ett nytt förslag dyker upp nämligen att bygga en egen lokal på skänkt tomt i Kyrkbyn med en beräknad kostnad till 4000 kr.
Enligt protokoll från mötet den 9 maj 1932 sägs i § 4 *”Diskussionsfrågan för mötet var lokalfrågan, inledare Allan Jansson. Diskussionen blev rätt livlig med många uträkningar å meningar. Diskussionen fick utgöra svar på frågan”.*
Den 23 oktober 1932 beslutades enhälligt att lokal skulle byggas och förberedelserna startas. I kommunalfullmäktigeprotokollet från den 25 mars 1933 kan man läsa följande :
”Från Templet Fast hade begärts av kommun ett lån av Tvåtusenfemhundra /=2.500=/ kronor till byggande av samlingslokal å skänkt tomt i närheten av Kyrkskolan.
På grund av det finansiella läget, då kommunen själv måste låna och arbetslösheten ställer stora krav på kommunen, biträdde kommunalfullmäktige kommunalnämndens mening i denna fråga och avslog”. Trots detta avslag byggs samlingslokalen som invigdes söndagen den 10 december 1933.

Standard för nykterhetslogen Templet nr 1961 Fast, grundad 1909 och med mottot bort med rusdryckerna.
Tommy A. Pettersson/RoslagsBild.se

Protester mot nedläggningen av Visnarne skola

I november 1937 behandlade kommunalfullmäktige flera förslag från skolstyrelsen nämligen förändring av lästiden i folkskolan, fortsättningsskolans organisation, indragandet av Visnarne skola, införande av skolskjutsar för barnen därifrån till Rånäs skola samt uppdelning av Kyrkskolan och förändring till B:1 skola, varvid Fröken Trybom skulle förflyttas från Visnarne skola till Kyrkskolan i och med att förstnämnda skola upphörde.
Beslutet om nedläggning av Visnarne skola utlöste genast protester från föräldrar i Norrbyggeby med omnejd. En lång besvärsskrivelse avslutas med orden *”Vi kan ej finna att denna kommunalfullmäktiges åtgärd kan vara till fördel vare sig ekonomiskt, ur lärdomssynpunkt eller i andra avseenden”*. Med nitton namnunderskrifter lämnades besväret in den 24 november 1937.

Visnarne skola. *Arvid Björklund*

Kommunalfullmäktiges yttrande över anförda besvär tog upp det jämförelsevis låga barnantalet vid Rånäs skola för där befintlig lärarkraft medan *”barnantalet vid Kyrkskolan var ganska högt för att läraren skall hinna bibringa barnen de måtta av kunskap som är önskligt”.*
Visnarne skola som var av B:3 typ (en lärare för alla klasser) fyllde enligt kommunalfullmäktige” ej de fordringar vilka de för undervisningen intresserade och ansvariga ha rätt att fodra”. Dessutom hade folkskoleinspektören förordat skolans indragande.
Kommunalfullmäktige hade också granskat besvärsskrivelsens underskrifter och säger i sitt svar följande:
”Kommunalfullmäktige kunna ej underlåta att något granska besvärsskrivelsen och de som undertecknat densamma. I ingressen står det ”föräldrar till skolpliktiga barn”. Av skolans 11 skolpliktiga barn representeras 10 i besvärsskrivelsen av 15 namnunderskrifter. Av de övriga, som undertecknat besvären äro två personer över 70 år, två personer över 60 år, två änkor i åldern 50 – 60 år samt tvenne ungkarlar i olika åldrar. Ingen av dessa har skolpliktiga barn.”
Alla förslag blev klubbade och genomförda trots protesterna.

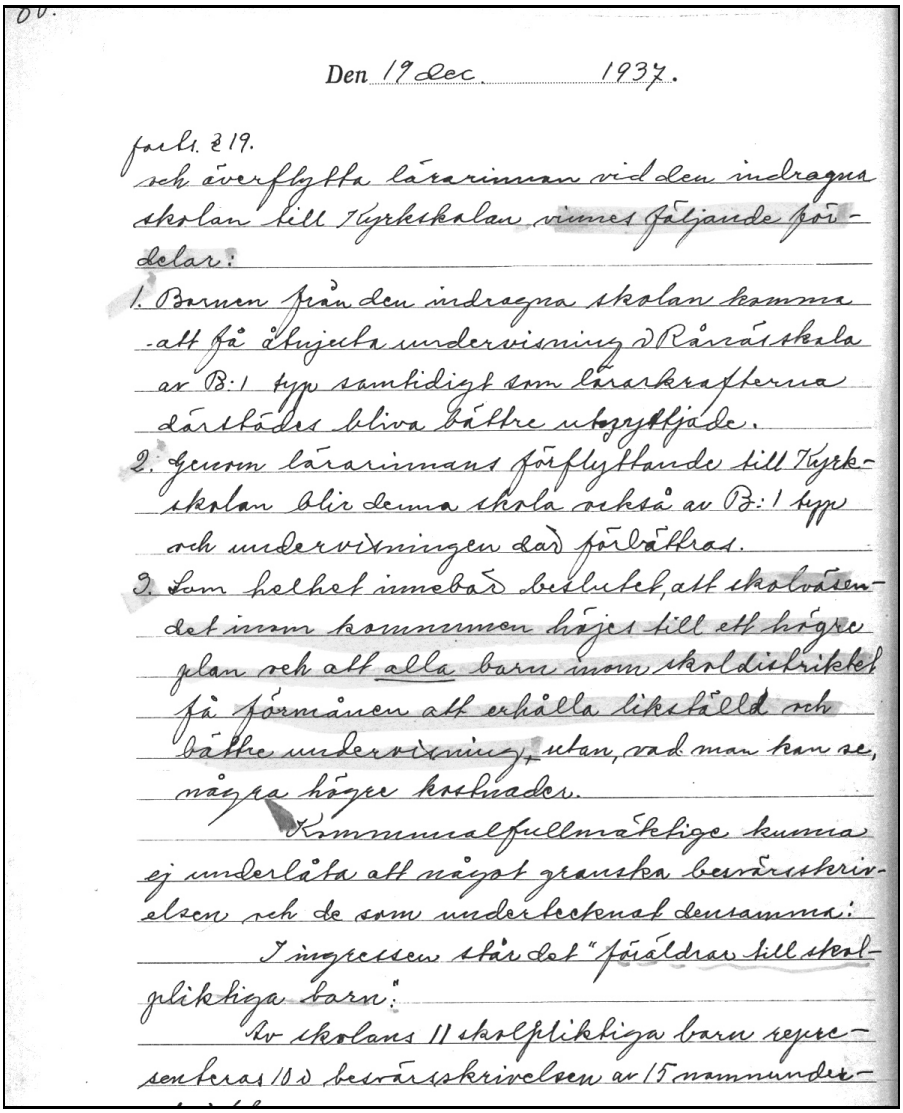
Den 19 dec. 1937.

forts. 219.
och överflytta lärarinnan vid den indragna skolan till Kyrkskolan vinnes följande fördelar:
1. Barnen från den indragna skolan komma att få åtnjuta undervisning å Rånässkola av B:1 typ samtidigt som lärarkrafterna därstädes bliva bättre utnyttjade.
2. Genom lärarinnans förflyttande till Kyrkskolan blir denna skola också av B:1 typ och undervisningen där förbättras.
3. Som helhet innebär beslutet, att skolväsendet inom kommunen höjes till ett högre plan och att alla barn inom skoldistriktet få förmånen att erhålla likställd och bättre undervisning, utan, vad man kan se, några högre kostnader.
Kommunalfullmäktige kunna ej underlåta att något granska besvärsskrivelsen och de som undertecknat densamma:
I ingressen står det "föräldrar till skolpliktiga barn".
Av skolans 11 skolpliktiga barn representeras 10 å besvärsskrivelsen av 15 namnunder-

Protokoll rörande skolfrågor 1937.

Ny idrottsplan och festplats

Såväl dansbana som fotbollsplan hade fram till 1931 legat i slottsparken. I och med försäljningen av slott och slottspark till Stockholms stad blev en flytt nödvändig och både fotbollsplan och dansbana fick vid den tidpunkten sin nuvarande placering. Fotbollsplanen iordningställdes som beredskapsarbete då Rånäs Idrottsförening enligt beslut i kommunalfullmäktige den 20 december 1931 fått ett räntefritt lån på tvåtusen(2000) kronor *”för iordningställande av ny idrottsplan med anlitande av eljest arbetslösa sockenbor”.*
Rånäs IF hade såväl orientering som skidor inom sin förening förutom fotboll.
I Fasterna fanns Fasterna IK som också var en aktiv idrottsförening. Rånäs Schackklubb bildades 1933.

Rånäs fotbollslag på nedanför dansbanan på festplatsen.

Fotbollsspelare på idrottsplatsen nedanför Rånäs slott.

Fasterna församling

Församlingsarbetet gick säkert sin gilla gång såväl under 30-talet som tidigare decennier. Arbetslöshet och dyrtider genomsyrar även kyrkan och dess arbete. Man blev också påtagligt påmind om Rånäs Bruks rekonstruktion. I ett protokoll från kyrkostämman den 27 okt. 1929 framgår att Gimo-Österby Bruks AB erbjudit sig att till församlingen och Fasterna kommun överlåta till bolaget tillhöriga fastigheter. Det gällde fastigheterna Klockarvreten, Alby fattigstuga, kyrkan och skolan i Kyrkbyn, Bruksskolan i Rånäs och Visnarne skola. Det heter vidare i gåvobrevet:
”Vid denna gåva fäster bolaget det villkoret, att Fasterna kommun avstår från att påfordra, att bolaget bekostar inledande av värmeledning i Fasterna kyrka, vilket bolaget enligt bolagsstämmobeslut den 24 juli 1914 haft för avsikt att göra.”
Rekonstruktonen krävde att man trasslade sig ur det sedan 25 år givna löftet.

Kyrkans renovering diskuterades till och från under större delen av 30-talet och 1938 blev den av. Året innan hade klockaren och folkskolläraren Gunnar Norlin gått i pension och efterträddes av Sten-Erik Ahlbäck.

Ett spännande decennium

Hur mycket av omvärldens händelser som märktes i Rånäs under 1930-talet är svårt att bedöma. Med tidningen och radions hjälp hade man säkert möjlighet att hålla sig underrättad om att Hitler blev riks-kansler i Tyskland 1933 och att spanska inbördeskriget rasade mellan 1936 -39. Alla hade inte råd med tidning och radion fanns inte i var mans hem men nyheter spreds ändå.
I DN från 1 sept. 2010 beskrevs 1930-talets Sverige som ett land som förhållandevis snabbt återhämtade sig från 20-talets krigsår i omvärlden. Den socialdemokratiska regeringen genomförde flera välfärdsreformer. Nya funktionella bostadsområden blev till, sjukhus som Karolinska och Södersjukhuset tog form och Per-Albinlån beviljades till egna hemsbyggen. 1930-talet är också de så kallade pilsnerfilmernas tid och mycket skönlitteratur skrevs av arbetarförfattare som Moa Marstinsson och Ivar Lo-Johansson.

I Rånäs sker under 1930-talet förändringar som påverkade bygden på flera sätt, inte bara personligen för människor utan också strukturellt för bygden. Alla de förändringar som beskrivits ovan kan vi se spår av idag och i backspegeln konstatera hur resultatet blev.

Köpet av kommunskogen medförde osämja i bygden. Vi kan idag bara beklaga det och samtidigt konstatera att det var en mycket bra affär på sikt. Idag finns ¼ av Norrtälje kommuns skogsinnehav i Fasterna socken.
Nybyggnationer har en tendens att ge en positiv framtidskänsla. Stämmer det så har vi exempel på det under 1930-talet.
Att den fackliga aktiviteten var hög under de s. k depressionsåren var för de drabbade en nödvändighet. Utan kamp ingen försörjning. Kampen gav bröd för dagen och med de beredskapsarbeten som genomfördes fick bygden nya vägar, diken med mera.

De som ville och framförallt kunde köpa loss sina torp och gårdar startade ett nytt liv som självvägande. Man kunde rå sig själv och ta sina egna beslut. Det stora lantbruket krävde fortfarande många anställda för att hantera alla djur och stora arealer.
Stockholms stads köp av Rånäs slott gav under 1930-talets första hälft inte så många arbetstillfällen till bygden något som kom att ändras under kommande decennier. Arbetsplatsen finns fortfarande kvar och ger arbetstillfällen till bygden.
Bröderna Sven och Kristoffer Huldt bildade i slutet på decenniet aktiebolaget Rånäs Bruks AB vars ändamål var att bedriva tillverkning av zinkvitt och därmed blev Sveriges enda zinkvittfabrik förlagd till Rånäs.
Denna fabrik blev liksom sjukhuset en stor arbetsplats på bygden. Visnarne skolas nedläggning blev ett faktum trots protester. Argumenten och diskussionerna var desamma som vi hittar i dagens skoldebatt, nämligen elevantal och effektivt utnyttjande av resurser.

Var 1930-talet i Rånäs ett mörkt eller ljust decennium? Trots att jag försökt bilda mig en uppfattning vågar jag inte svara på frågan. Och vem kan det? Naturligtvis finns både det mörka och det ljusa men intressant idag är att se hur bygden lever vidare med sin historia där 1930-talet helt klart satt sina spår.

Källförteckning

Bergenholm m.fl., Fasterna kommunskog 50 år, Fasterna hembygdsförening

Davidsson, Hans, Rånäs såg, Sjuhundrabygden, 2002

Eidesjö och Spade, Zinkvittfabriken Rånäs Bruk, Fasterna hembygdsförening, 2003

Fasterna hembygdsförenings arkiv, Gunnar Laquists fotoalbum

Fasterna församling under 1900-talet, Ernst Karlsson, opublicerat material, Fasterna hembygdsförening

Fasterna kommuns ålderdomshem, Fotoalbum, Fasterna hembygdsförening

Gillingstam, Hans, Ur Fasterna (Fasta och Esterna) historia, 1947

Norrtälje stadsarkiv, Kommunfullmäktigeprotokoll, Fasterna kommun

Protokollsbok från nykterhetslogen 1961 Fast, Fasterna hembygdsförening

Rånäs sjukhus, Utdrag ur verksamhetsberättelser för åren 1932 och 1933, Fasterna hembygdsförening

Stenberg, m.fl. Socialdemokrat, Agitator. Visionär. Kooperatör. Hedersman. Stencil

Svärling, Sivert, ”Många blev borta av upplänningarna”, Eget förlag, 1994